

graci velkoryse revidován, nebude ani zde, mezi námi, situace zcela normalizována: patří přece k chloubě demokratického státu, že nemá na svém mezinárodním kontě položku emigrace.

Prostě a dobře: myslím, že je dnes už neúnosné a nehistorické vidět tento národ stále jen očima únorového konfliktu — což platí samozřejmě pro oba tábory, které se tehdy střetly. Neříkám to proto, že bych bojoval o rekonstrukci předúnorové situace (i když k řadě tehdejších samozřejmostí se dnes namáhavě dopracováváme), ale právě naopak: proto, že její rekonstrukce není už prostě možná.

Důsledně politicko-morální uznání nekomunistické pozice nebude asi záležitostí nikterak jednoduchou a práva, z takového uznání vyplývající, nezapadnou asi nikomu z nebe: je především na iniciativě nekomunistů samých, aby si je postupně vydobyli. Možná také, že se mohou různé nekomunistické politické síly zformovat i bez takového uznání. Mně se však zdá, že bez toho to bude vždycky nutně aktivita polovičatá, obložená rezervami a distancemi, ne zcela autentická, a proto ne dosti průrazná: s dvacet let upevňovaným pocitem outsiderství a neplnoprávnosti se do arény politického života vstupuje těžko.

LL č. 6. 4. dubna 1968

Miroslav Jodl

Svoboda a odpovědnost

Svobodu nelze ztotožňovat s poznáním nutnosti. Filosofický výrok, že svoboda je poznáním nutnosti, platí jen ve svém kontextu, to znamená, že je součástí vysoce abstraktního myšlenkového modelu, který chce uvést v souvislost jisté pojmy. Mimo možnosti této myšlenkové soustavy se stává informačně neurčitým a umožňuje efekty nejrůznějšího druhu. Poznáním nutnosti může být rezignace, trpný stav podřízenosti, který je opakem svobody — za předpokladu ovšem, že svobodě přisuzujeme kvalitu aktivity. Navíc se nám stále vtírá otázka: co je nutnost? Je ve společnosti mimo sféru lidské aktivity, která je přece vždy produktem zájmů? A nebývá někdy zejména ve sféře společenské činnosti nutnost zaměňována za dostatečné autoritární tvrzení, že něco je nutné?

Ve společenském systému, který je systémem značně členěným, organizovaným a institucionalizovaným, musíme k problému svobody přistupovat daleko konkrétněji a to především z hlediska *funkce*, kterou v tomto smyslu svoboda má, z hlediska *efektů*, které vyvolává.

Člověk je produktem i producentem systému, přičemž kvalita i intenzita jeho producentství je u různých

ných jednotlivců a různých skupin různá — a různá je tedy i míra jejich svobody. Jestliže je míra svobody různá, znamená to, že svoboda musí být měřitelná. Požadavek měřitelnosti patří k trvalým ambicím každé vědy, tedy i věd společenských. Není to ovšem požadavek samoučelný: měřitelnost má svrchovaný význam teprve tehdy, vede-li k poznání kvality. A poznání kvality — ve společenském systému, o který nám především jde — se nemůže obejít právě bez poznání funkce a efektů.

Společenský systém není totožný se systémem politickým. Společenský systém je trojedinou, navzájem vázanou a na sebe působící skladbou systému hospodářského, politického a kulturního. O politickém systému je však známo, že integruje funkce ostatních systémů, vytváří směřodatné vazby, které zajišťuje svou mocí. Pro nás, z hlediska těchto úvah o svobodě a zodpovědnosti, má politický systém zcela mimořádný význam. Především není v žádném jiném systému (z hlediska společnosti v subsystému) míra svobody tak měřitelná, a tedy empiricky ověřitelná jako právě v systému politickém. A dále: pojem svobody je v moderních společnostech zafixován v politické „nomenklatuře“ do té míry, že se mu dostává i ústavních záruk. Bohužel často jen právě jemu, tj. pojmu; politická praxe se nejednou liší od formálních ustanovení a sám pojem není jednoznačně definován tak, aby vylučoval výklad, který může svobodu změnit v anti-svobodu.

Politická svoboda se dotýká člověka jako občana. Existence člověka se však nevyčerpává plně existencí občana. Občan je člověk, který požívá plně své svobody, přesněji řečeno politických svobod. (Člověk, který ve společnosti nemá politické svobody, není občan, ale poddaný.) Politické svobody však ještě nemusí činit člověka vnitřně svobodným; je známo, že tíživá situace sociální znehodnotila za minulých republik v očích postižených význam politických svobod; na druhé straně může mnoho i zámožných lidí ztratit v pocitu nudy a nečinnosti smysl pro politické svobody. Politické svobody jsou jako vzduch; jeho hodnotu si mnohdy uvědomíme, až když se nám ho nedostává.

Je tedy užitečné rozlišovat svobodu vnitřní a vnější. Vnitřní svobodu nelze nikomu dát, žádný systém ji člověku nemůže zaručit; vnitřní svoboda je pronikavě poznání zákonitosti, těžce získaný klid duše, vítězství vybojované v boji s osudem i se sebou samým. Politický systém však může zaručit vnější svobodu ve formě politických svobod. A k těmto svobodám v novodobé společnosti jednoznačně patří i svoboda projevu (a tedy i tisku) a svoboda sdružování.

Oponenti demokracie rádi zdůrazňují, že tyto svobody ještě nezaručují skutečnou demokracii, že jsou „formální“ a že jsou produktem buržoazního liberalismu, který už je historicky překonan. Tyto námitky nic nemění na skutečnosti, že se svobodou projevu a

svobodou sdružování politická demokracie stojí a padá. Politická demokracie může být nedostatečná, formální, slabá, špatná, v dané historické situaci neefektivní — ale její pojem bezpodmínečně zakládá nutnost svobody projevu a svobody sdružování. Pokud pak jde o tvrzení, že tyto svobody jsou produktem buržoazního liberalismu, vyvracejí toto tvrzení evropské dějiny posledního více než sta let. Buržoazní liberalismus je plně spjat pouze s prvním typem moderních demokracií, s demokracií liberální, která se prosazuje po revolučních zmátcích třicátých a čtyřicátých let minulého století. Tato demokracie neznačí všeobecné rovné volební právo a omezuje svobodu sdružování. V sedmdesátých letech je vystřídána vyšším typem demokracie, demokracií formálně univerzální, která se plně projevuje až koncem století a po první světové válce. Tato demokracie byla vybojována především usilovným bojem sociálně demokratického hnutí, které zahájilo dočasnou etapu masových politických stran a které si koncem 19. a počátkem 20. století vymohlo všeobecné volební právo. Relativně plná svoboda projevu a plná svoboda sdružování jsou tedy produktem politického boje socialistického hnutí a nic — alespoň v Evropě — neopravňuje nikoho, kdo se hlásí k socialismu, aby jimi opovrhoval nebo je pomlouval. Sociální rozpory uvedly demokracii do krize; na konec se však ukázalo, že výkonost moderní průmyslové společnosti a moderní humanismus (ať už se sebeskeptičtěji vyslovujeme o jeho možnostech) jsou bez demokratického principu a tedy i bez demokratických svobod nemožné. To bylo a je ostatně jasné i všem opravdu velkým a humanistickým mluvčím evropského socialismu. Politické svobody patří k hodnotovému a kulturnímu fondu, který si lidstvo během své existence vytvořilo. Bez respektování tohoto fondu není natrvalo žádný pokrok myslitelný. Všechny převratné sociální změny dospívají jednoho dne, po určitém přechodném období strukturální vratkosti a strukturálního hledání, k imperativní existenci tohoto fondu — a pak nastává třídění duchů.

Vnější svoboda není jen svobodou od něčeho, tj. od útlatu. Má i svou pozitivní hodnotu. Především mají politické svobody svůj nepopiratelný význam ve sféře prosperity (Byl to už Macchiavelli, který konstatoval, že svobodné „obce“ jsou vyspělejší a zámožnější než společnosti, jejichž příslušníci postrádají svobod.) Demokratický princip poskytuje prostor pro diskusi o závažných problémech, každá moc totiž velmi často ve snaze o stabilitu směřuje spíše ke konzervatismu a odhodlává se řešit závažné problémy, až když se velmi důrazně hlásí. Demokratický princip znemožňuje rozvoj politické teokracie, kde představitelé společnosti odmítají kritiku své osoby, tabuizují svou politiku a činí si zároveň suverénní nároky na ideologickou arbitráž; klasickým příkladem je zde východní caesa-

ropatismus. Přijmeme-li tezi (historii nesčetněkrát potvrzenou), že každá moc směřuje ke své hypertrofizaci, tak z toho nutně vyplývá, že žádná moc nesmí příliš dlouho zůstat bez kontroly zdola, jinak se zvrhne ve svévoli, libovůli, libovůli žádné omezení než to, které klade sama a mění občana v poddaného. Kontrola moci zdola však není možná bez politických svobod.

Politické svobody mají velký význam psychologický a kulturní, právo občanství propůjčuje příslušníku společnosti důstojnost, dává mu pocit, že není pouhým objektem absolutní evidence a manipulace, umožňuje mu, aniž jej k tomu nutí, politickou aktivitu a iniciativu.

Všechna tato aktiva demokratického principu jsou ovšem podmíněna celkovým stavem společnosti. Proतिकladnost zájmů, hluboká sociální, rasová a jiná napětí zbavují demokratický princip účinnosti. Musí být splněny jisté podmínky, aby se mohl demokratický princip účinně prosazovat, aby byl funkční. Značnou úlohu tu hrají tradice národa, stupeň jeho vyspělosti a připravenosti. I k demokracii je třeba jednotlivce a společnost vychovávat.

Ríká se, že pojem svobody je nerozlučně spjat se zodpovědností. Toto tvrzení vyžaduje hlubší analýzu. Svoboda jako pojem nutně odpovídá nepředpokládá, stejně tak odpovědnost nepředpokládá nutně svobodu. Hovoříme-li však zcela konkrétně o společenském systému, pak musíme konstatovat, že politická svoboda předpokládá zodpovědnost jak ze strany těch, kteří jsou v dané chvíli subjektem moci, tak i ze strany těch, kteří jsou v dané chvíli objektem moci. Jedině tak může být politická svoboda funkční. Politická svoboda nutně předpokládá minimálně loajalitu občana vůči svobodně zvoleným představitelům, kteří mají jak povinnost podrobovat se veřejné kontrole zdola, tak i právo na takové podmínky, které jim umožní operativní a účinný výkon funkce.

Zodpovědnost ve svém pojmu svobodu nutně nepředpokládá. Dějiny nacismu i fašismu ukazují, že představitelé těchto režimů se neustále dovolávali zodpovědnosti a činili z ní hlavní politický princip „Der Führer befiehlt, wir folgen.“ Fakticky však schéma jejich politického systému vypadalo takto: naprostá svoboda nahoře, naprostá nezodpovědnost směrem dolů; naprostá nesvoboda dole, naprostá zodpovědnost zdola směrem nahoru. Schema demokratického politického systému však vypadá poněkud jinak: funkční svoboda nahoře, funkční zodpovědnost směrem dolů vůči občanům; funkční svoboda dole, funkční zodpovědnost směrem nahoru vůči představitelům, kteří nejsou autokraty, ale pouze první mezi rovnými.

Abyste princip zodpovědnosti mohl ve společnosti funkčně realizovat, musí být příslušník společnosti politicky svobodný, musí mít garantované, nikoli

pouze formálně proklamované politické svobody. Člověk, který tyto svobody nemá, není morálně povinen být zodpovědný, protože jeho nesvoboda vylučuje jeho demokratickou zodpovědnost. V takovém případě se jeho „zodpovědnost“ mění v poslušnost, v jedině právo: „Maul halten und weiter dienen!“

Co to ovšem znamená *být či nebýt morálně povinen*? Každá společnost je především produktem zájmů, nikoli produktem nějaké aprioristické morálky. Z politologického hlediska je morálka funkční jedině tehdy, jestliže přispívá k faktické integraci společnosti, jestliže podporuje státní rezon, jestliže podněcuje člověka k takovému myšlení a k takové činnosti, která upevňuje kooperaci v společenském životě. Avšak tam, kde se vyhrocují různé skupinové zájmy (a nemusí to být zdaleka jen třídní antagonismy, protože antagonistské konflikty se vyhrocují i mimo sféru třídního modelu), dochází nutně i ke střetání různých hodnotových systémů, ke stavu skryté či otevřené hodnotové války, která přerůstá v politické konflikty; nejsou-li zájmy jednotlivců a skupin uvedeny alespoň relativně v soulad, nejsou-li alespoň relativně uspokojovány; přítom v žádné moderní společnosti nemůže existovat naprosto jednotný, monolitní hodnotový systém — to je důsledkem toho, že jednotlivci a skupiny zaujmají různá postavení, jsou různě saturováni a především se velmi různě podílejí či nepodílejí na tvorbě zásadních rozhodnutí, usměrňujících pohyb společnosti a tedy ovlivňujících lidské osudy.

Morálka je produkt hodnot, jež jsou produktem potřeb a zájmů. Jestliže jsem tedy uvedl, že člověk, který politické svobody nemá (popřípadě se necítí politicky svobodem), není morálně povinen být zodpovědný (nebo necítí tuto povinnost jako morální), pak to neznamená nic jiného, než toto: člověk, který nemá aspoň minimální možnost ovlivňovat tvorbu závažných a závazných rozhodnutí a ovlivňovat výběr a činnost těch, kteří se dostávají k moci, nemá ani možnost aktivně a iniciativně ovlivňovat svůj lidský osud ve společnosti, vidí, že je pouhým objektem manipulace, že se o něm rozhoduje bez něho a že se i o společnosti rozhoduje bez něho. Výsledkem je pak buď rezignace, nebo útek do egoistické privátní iniciativy, nebo zoufalství nebo agrese, nebo vůle po revolucní změně. Přesahuje-li počet těchto frustrací ve společnosti únosnou míru, klesá stupeň integrace a nastává destrukce hodnotového světa. Člověk, který je povinen být zodpovědným, aniž má svobodu být zodpovědným, odmítá pak zodpovědnost jako břímě, nařízené mu těmi, kteří se odcizili jeho zájmům a přestali být jeho reprezentanty.

Člověka je tedy možno vychovávat k zodpovědnosti dvojím způsobem: buď je v úhrnu své společenské existence k zodpovědnosti nucen nástroji moci k administrování, nebo je k ní vychováván tak, že je respektována jeho vůle po sebeuplatnění a že je mu

umožněno být v té či oné míře politickým subjektem. Tento druhý způsob výchovy je výchovou člověka občana. Výchova k občanství předpokládá politickou výchovu; ve však výchovu ve formě politické drezury a politické indoktrinace, ale výchovu ve formě politického vzdělání. Toto politické vzdělání má dvě stránky: teoretickou a praktickou. Úroveň teoretické stránky záleží na množství objektivních, záměrně nezkrslých informací o problematice dané společnosti i o problematice zahraniční, na znalosti všech *pro* a *proti*; politické vzdělání demokratické si vyžaduje respektovat heslo *audiatur et altera pars* (ať je slyšena i druhá strana).

Úroveň praktické stránky politického vzdělání závisí na možnosti dobrovolně a ze své vůle se aktivně angažovat v různých formách sdružování, ať už v nich jde o prosazování vlastních zájmů, či o smysluplnou integraci celé společnosti, účastnit se samosprávy, podílet se na kontrole moci a ucházet se o občanský mandát, to jest o možnost být delegován k výkonu různých politicky závažných funkcí.

Lidská nerovnost se projevuje i v této oblasti. I účast na politickém životě, na tvorbě politické vůle a politického rozhodování má hierarchický charakter; v této hierarchii je však možno a nutno, chceme-li žít demokraticky, jednoznačně vymezit, právně zakotvit a právně garantovat rozsah a obsah svobody i rozsah a obsah zodpovědnosti. Dva požadavky je tedy třeba uvést především: svobody a zodpovědnosti, práva a povinnosti musí být zakotveny závazně pro všechny, stabilně a nadosobně; nemohou se stát hříčkou osobní svévolie či osobního mocenského výkladu, nemají-li ztratit mravní autoritu a závaznost. A za druhé: v demokratickém státě mají komplementární charakter, jsou na sobě navzájem závislé a jen jejich vzájemné funkční vazby umožňují demokratickou „hru“, „hru“, která se nevyhne konfliktům, ale má pro jejich řešení lepší předpoklady.

Demokratická zodpovědnost je negací monopolu. Vývoj našeho hospodářství nám ukázal, že tam, kde ve vztahu výrobce—spotřebitel, distributor—konzument, má jeden člen monopol příležitosti a rozhodování, pocítuje zároveň minimum odpovědnosti vůči druhému členu. To platí i pro nejširší oblast věci veřejných. Má-li mít občan povinnost zodpovědnosti k moci, má právo se dovolávat zodpovědnosti vůči sobě. A míra této zodpovědnosti je i mírou jeho svobody.

LL č. 6. 4. dubna 1968

JÉ MI LITO, ALE DOSTALI JSME DIREKTIVU, ŽE NEMÁME MOC DŮVEROVAT
USTRĚDI KRESBA JIRÁNEK